

УДК 821.161.2

М.К. НАЄНКО,

*доктор філологічних наук, професор
кафедри теорії літератури і компаративістики Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ, ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ І «КОРИФЕИ УКРАИНСКОЙ СЦЕНЫ»

Автор аналізує безіменну монографію «Корифеи украинской сцены» (1901) та можливу причетність до її створення В. Доманицького і С. Єфремова. Таке припущення підтверджується методологічними сходженнями та свідченням Ол. Лотоцького, який у своїх мемуарах констатував: згадану монографію готувало до друку видавництво «Вік», в якому активними співробітниками були літературознавці В. Доманицький і С. Єфремов.

Ключові слова: театр, корифеї, драматургія, методологія, мемуари, літературна критика.

До означення «корифеї» дослідники літератури й театру так звикли, що не завжди й замислюються: а кому ж це означення належить? Тим часом, у нього є автор, а якщо точніше – кілька авторів. 1900 р. Санкт-Петербурзька цензура дозволила, а 1901-го київська друкарня Петра Барського опублікувала безіменну книжку «Корифеи украинской сцены», від часу з'яви якої згадане означення й стало вживатися як найточніша характеристика фундаторів нового (в останній чверті XIX ст.) професійного українського театру. Книжка була власне стислою історією театрального життя в Україні від часів Ренесансу (XVI–XVII ст.), а крім того – портретною характеристикою визначних митців кінця XIX – початку XX ст., серед яких були в одній особі театральні та драматургі, «чисті» артисти й один композитор. Йшлося, отже, про Марка Кропивницького (1840–1910), Михайла Старицького (1840–1904), братів Тобілевичів [Івана Карпенка-Карого (1845–1907), Миколу Садовського (1856–1933), Панаса Саксаганського (1859–1940)], Марію Заньковецьку (1854–1934), Ганну Затиркевич-Карпинську (1855–1921) та славного музику (як тоді говорили) Миколу Лисенка (1842–1912). Анонімність цієї книжки (на думку, зокрема, дослідника театру Р. Пилипчука в його студії «Марко Кропивницький і питання про початок українського професійного театру») зумовила факт, що вона в радянському мистецтвознавстві з наукового обігу не вилучалася, хоча й організатором видання її був нібито (про це знав лише дехто з дослідників театру) Олександр Лотоцький (1870–1939) – громадський і літературний діяч рубежу XIX–XX ст. Прізвище його, проте, в радянських енциклопедичних виданнях (про всяк випадок) не згадувалося, бо воно фігурувало (як добре знало тодішнє КаДеБе) серед урядовців «націоналістичної» (за радянською термінологією) УНР в 1917–1920 рр. та серед українських емігрантів 20–30-х рр. XX ст. Те, що О. Лотоцький міг бути організатором цього видання і навіть автором вступної статті до нього та нарису про М. Кропивницького (як пише Р. Пилипчук), не виключається; він-бо добре відомий саме в ті роки як борець за українську справу; завдяки його активній підтримці публікувався в 1907 р. найповніший на той час «Кобзар» Т. Шевченка, він доклав чимало зусиль до того, аби в 1905 р. була прийнята постанова Російської Академії Наук «Об отмене стеснения малорусского печатного слова» і т. ін. Доречно сказати, що цим самим клопоталися тоді й О. Кониський (автор «другого гімну» України «Боже великий, єдиний...»), який звертався до петербурзьких верхів із спе-

ціальним листом (про потребу скасування заборон на українську мову) ще в 1896 р., а С. Єфремов у 1904 р. ходив із цим питанням навіть на прийом до тодішнього міністра внутрішніх справ Російської імперії та міністра «по делам печати» Росії. Усе це, звичайно, важлива інформація, але вона ніяк не відповідає на питання про авторство книжки «Корифеи украинской сцены». Є підстави думати, що в певному розумінні ця книжка з'явилася не без участі Сергія Єфремова, автора «Історії українського письменства» (1911) та ще Василя Доманицького як найбільш відомого в літературознавстві учасника видання текстологічно опрацьованого «Кобзаря» в 1907 р. Обидва вони були близькими друзями чи, сказати б, соратниками О. Лотоцького; разом вони засновували в 1895 р. перше українське видавництво «Вік», видали, зокрема, першу в Україні «Антологію української літератури» в 3 томах і т. ін. Коли В. Доманицький помер (1910), О. Лотоцький разом із С. Єфремовим прилучився до видання спогадів про нього («Чистому серцем», 1912), а в часи УНР і С. Єфремов, і О. Лотоцький займали в її керівництві (як односторонці) чільні урядові посади.

Нариси про вісьмох діячів українського мистецтва в книжці «Корифеи украинской сцены» написані, як вважається, різними авторами, але цілком – у душі сповідуваної С. Єфремовим позитивістської (народницької) методології. Головним стрижнем її було трактування літератури як виразниці правди про життя нації, як захисника людської гідності, свободи і т. д. Тут не місце з'ясовувати, в чому виявлялися плюси й мінуси цієї методології; важливе інше: якою мірою С. Єфремов міг бути причетним до театрального життя рубежу століть, яким було його ставлення до нього та що він про нього писав. У недавно виданих спогадах та «молодіжних» щоденникових записах С. Єфремова [1] про книжку «Корифеи украинской сцены» немає жодної згадки, але і спогади, й щоденникові записи сповнені просто-таки побожного ставлення до тодішнього українського театру. Автор дуже детально описує, як у 1895 р. бував на майже всіх виставах трупи М. Садовського, зокрема на виставах «За двома зайцями» М. Старицького та І. Нечуя-Левицького, «Мазепа» Мирославського, «Талан» М. Старицького, «Лимерівна» Панаса Мирного та ін. «Довго ще після цієї останньої вистави по театрі лунали гучні крики та оплески, що викликані були чудовою грою, – читаємо в «Щоденнику». – ...Завтра артисти їдуть у Харків. Шкода, що вони довше не зостаються в Києві: мені ще бажалося б побачити і послухати гарну гру українських артистів. Кажуть, що в Київ має приїхати Саксаганський з своїм драматичним товариством. Дуже бажав би я почути ще й його» [1, с. 100]. Те, що С. Єфремов бував на виставах і трупи П. Саксаганського, а згодом зазнаюмився особисто і з І. Карпенком-Карим та і М. Кропивницьким, дуже детально описано ним на сторінках спогадів «Про дні минулі». Тут же є один запис узагальнюючого характеру, який проливає яскраве світло на значення театру корифеїв для всієї української духовності: «Український театр, що з 1893-го р. зробивсь неодмінною приналежністю київського життя, в особах його корифеїв – труп Садовського, Саксаганського й Кропивницького, зробив надзвичайної ваги діло. Несвідомо для його проводирів, може, навіть наперекір їм, він творив українську публіку, будив в оспалих десь глибоко на дні душі захвану любов до рідного народу й примушував серця озиватися прихильно на заклик природи. Він був малий і вузький, той театр, з убогим репертуаром, з наївними співами, з вічними танцями, з неодмінною горілкою, – але на дитячий роток найкраща їжа – молоко, і романтичний український театр того часу найбільш пасував до тих кілків – молоді та інтелігенції, – од яких тільки й можна було згодом сподіватися користи українській справі, які могли дати в майбутньому робітників. Театр, іменно цей театр, не тільки туманні «добрыя чувства», але й національне почуття виховував, виховував свідомість і підготовляв кадри робітників. І коли він перестав бути в Києві випадковим гостем, а зробивсь фактором місцевого життя, вплив його ще побільшувався. Зала старого театру Бергоньє та Купецьке зібрання влітку потроху здобували свою аудиторію, що стала потім першою підвалиною розбудженого українства» [1, с. 430]. Таким же пафосом, хоча й у стриманій формі та у викладі російською мовою, прийнята і книжка «Корифеи украинской сцены». Наведу одну цитату з неї, оскільки вона безпосередньо перегукується саме зі щойно наведеною думкою С. Єфремова: «В настоящем своём положении украинский театр стал насущною нравственною и умственною потребностью значительной части культурного общества. И этим своим положением украинский театр обязан не каким-нибудь внешним обстоятельством, а внутренней жизненности положенной в основу его идеи и тем немногим деяте-

лям, которые, уловив силою своего таланта национальные особенности народной души, упорным и настойчивым, самодеятельным трудом достигли художественного изображения на сцене украинской жизни в её реальной действительности, с её личным горем и общественным злом, с её тёмными и светлыми сторонами» [2, с. 35]. Важлива тут така деталь: на відміну від тодішньої офіційної назви «Малоросія», у книжці послідовно витримано назву «Україна» та всі похідні від неї: «український», «українська» і т. д. Це цілком узгоджується з позицією С. Єфремова, який до слова «Малоросія» чи «малоросійський» звертався лише в якихось дуже офіційних випадках. А щодо побожного ставлення до театру корифеїв, то був у нього лише один (здається) прикрий випадок: у мемуарах він згадує про конфлікт із Кропивницьким, який виник після того, коли С. Єфремов протягом трьох годин був присутнім на репетиції трупи М. Кропивницького і не почув тоді від нього (як режисера) жодного українського слова. Усю репетицію Кропивницький провадив російською мовою і це викликало в С. Єфремова цілком зрозуміле для його переконань обурення.

Василь Доманицький у рецензії на книжку «Корифеи украинской сцены», опубліковану в журналі «Киевская старина» (№ 11, 1901 р.), наголошує, що це, хоча й безіменна, але – колективна праця. Дослівно це в нього звучить так: «Все очерки написаны тепло, задушевно. Очерки эти, по-видимому, составлены не одним лицом, о чём ясно свидетельствует разница стиля, способ изложения и т. п.» [3, с. 319]. Чи добре був обізнаний В. Доманицький із тодішнім театральним життям?

В. Доманицький був обізнаний з усім: за десять років праці в літературі, він створив десятки студій про українську історію, український фольклор та українську літературу; видав (з участю О. Лотоцького, П. Стебницького та за підтримки українських товариств) текстологічно звірений «Кобзар» (1907), опублікував монографію «Розслід над текстами «Кобзаря»» (1906), підготував до друку (як фаховий редактор) «Історію України» М. Аркаса, заснував у рідному селі Колодистому кооперативне товариство, яке забезпечувало сільгоспреманентом кілька теперішніх районів Черкащини, підготував історико-краєзнавчі студії про Словаччину, Галичину й Буковину, організував археологічні розкопки двох (ще скіфської пори) курганів поблизу свого села, видав дві бібліографічні праці, одна з яких викликала критичне непорозуміння навіть з І. Франком... До цього можна додати ще й те, що В. Доманицький у своєму ж Колодистому побудував двоповерхову школу й хату-читальню, які достояли аж до порівняно недавніх років, а в 1907 році він поїхав у Нальчик, де померла Марко Вовчок, і опублікував потім у ЛНВ два матеріали, щоб, спираючись на рукописи, показати власноручну оригінальність української творчості письменниці (за нею ж тягнувся шлейф звинувачень, ніби «Народні оповідання» писала не вона, а її чоловік Опанас Маркович). Якщо врахувати, що йому (Доманицькому) вдалося (з допомогою друзів-знайомих) достукатися до самого царя і звільнити з-під арешту репресовані ще в 1847 році рукописи Шевченкових «Сну», «Кавказу», «Заповіту» та поеми «І мертвим і живим...», редагувати бюлетень української фракції (47 депутатів!) у Державній Думі Росії в 1907–1908 рр., пережити неймовірний конфлікт з М. Грушевським (який «приревнував» його та М. Аркаса до... української історії), то може скластися враження, що на театр у нього навряд чи міг залишатися якийсь час. Інколи таки залишався! В одному зі спогадів з книжки «Чистому серцем» згадується факт, коли під час якоїсь там вистави В. Доманицький в антрактах залишався на своєму ж місці, аби дочитати чи звірити якусь там коректуру. За ним закріпився був псевдонім «Вітер», бо так його називали друзі за невгамовність, за оглашеність у роботі. На ній його й передчасно, у віці Ісуса Христа, спалили сухоти далеко від рідного краю – в одному із санаторійних шпиталів Франції...

У згаданій рецензії на книжку «Корифеи...» В. Доманицький писав не лише про неї, а й кинув погляд на всю передісторію видання цієї книжки, на те, що подібні, але вужчі за змістом нариси, з'явилися тоді в Одесі («О малорусской драме» Катранова, 1898) і в Чернігові («Народный театр» Грінченка, 1900). Книжка «Корифеи...», – писав В. Доманицький, – вигідно відрізняється від них тим, «что в ней впервые дан хотя и краткий, но цельный исторический очерк судеб украинского театра» [3, с. 319]. Отже, до неї він міг бути причетний, бо вона писалася саме тоді, коли й готувалася тритомна антологія «Вік», у якій містилися відомості про **всю нову** українську літературу, зокрема й про літературу, що творилася для театру. Тобто – про драматургію. Точніше встановити авторство «Корифеев украинской

сцени» можна було б за гонорарними відомостями друкарні Петра Барського та за архівом цензурних дозволів на друк матеріалів про Україну в 1900 р., але вони, як кажуть оператори мобільного зв'язку, перебувають нині поза зоною досяжності. Єдине, що може підтвердити наше припущення про причетність до книжки «Корифеи...» С. Єфремова і В. Доманицького, стосується суто фахового потенціалу українського мистецтвознавства 1900–1901 рр.: тоді в Східній Україні не було більш компетентних у літературно-театральних справах фахівців, ніж фундатори і працівники видавництва «Вік»...

На закінчення – про найголовніше в цих майже детективних припущеннях: помилки в них немає. Підтвердили це тритомні спогади О. Лотоцького «Сторінки минулого». Оскільки вони видавалися в «буржуазній Польщі» 1932–1933 рр., то, здавалося, роздобути їх (заблокованих в Інтернеті) буде не просто. На превеликий подив – вдалося роздобути майже просто, на паперових носіях. У них чорним по білому написано, що О. Лотоцький був не «організатором» видання книжки «Корифеи...», як говорив згадуваний театрознавець Р. Пилипчук, а (будучи з 1900 р. службовцем у Петербурзі) «штовхачем» її через цензуру. А організувалась, готувалась до друку вона видавництвом «Вік», склад співробітників якого О. Лотоцький показав на світліні, що вміщена в його ж спогадах: «О. Лотоцький, В. Доманицький, Ф. Матушевський, В. Дурдуківський, С. Єфремов». Тут же подані і репродукції **обкладинок** трьох книг, які (обкладинки) малював художник-графік з Полтавщини П. Шарварок: «Українські твори» Є. Гребінки, перший том тритомної антології «Вік» і... «Корифеи украинской сцены». Хто конкретно писав той чи той розділ у «Корифеях...», О. Лотоцький не говорить. Бо це був «секрет», приховуваний (не знайду іншого слова) від цензури як плід творчості всіх п'ятеро співробітників видавництва «Вік». С. Єфремов і В. Доманицький серед них були найбільш «писучими» і фаховитими в трактуванні літературно-мистецьких явищ.

Список використаної літератури

1. Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі / С. Єфремов. – К.: Темпора, 2011. – 792 с.
2. Корифеи украинской сцены. – К.: Типографія Петра Барського, 1901. – 190 с.
3. Доманицький В. З науково-творчої спадщини: у 2 кн. / В. Доманицький. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А., 2010. – Кн. 2. – 410 с.

Автор анализирует безымянную монографию «Корифеи украинской сцены», вероятными соавторами которой были В. Доманицкий и С. Ефремов. Такое предположение подтверждено методологическими сходжениями и свидетельством А. Лотоцкого, который в своих мемуарах констатировал: упоминаемая монография готовилась к печати издательством «Вік», активными сотрудниками которого были литературоведы В. Доманицкий и С. Ефремов.

Ключевые слова: театр, корифеи, драматургия, методология, мемуари, литературная критика.

What is at issue is the anonymous monograph «Coryphaei of Ukrainian Stage», probable co-authors of which were V. Domanitskiy and S. Yefremov. This assumption has been corroborated by methodological similarities and evidence given by A. Lototskiy, who established in his memoirs: the monograph mentioned had been in the process of preparation for printing by the «Vik» publishing house, active workers of which had been literary scholars V. Domanitskiy and S. Yefremov.

Key words: theatre, coryphaei, drama, methodology, memoirs, literary criticism.

Одержано 21.01.2013.